

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

131:3 • 2011

Björn Kumm, *Tito: folkets diktator* (Lund: Historiska media 2009). 256 s.

Det är en spännande bok som Björn Kumm har skrivit om Josip Broz alias Titos dramatiska liv från barndomshemmet i Kumrovec, sex mil nordöst om Zagreb, till hans död i Ljubljana den 4 maj 1980, endast tre dagar före hans 88-årsdag. Det finns många dramatiska händelser att skildra kring Titos både offentliga och privata liv, om det nu går att skilja dem åt. Som medborgare i det Habsburgska riket kom han som soldat att delta i kriget mot Serbien och Ryssland. Detta var länge en händelse som jugoslaviska historiker inte gärna ville skildra, då Tito hade valts till Jugoslaviens president. I slutet av mars 1915 blev Tito så illa skadad i kriget att han länge svävade mellan liv och död på ett ryskt krigssjukhus. Han tvingades stanna i Ryssland under revolutionen och inbördeskriget och återvände inte till hembyn förrän 1920. Under tiden hade han gift sig med en rysk kvinna Polka, som for tillbaka till Ryssland 1929 utan Tito. Det nya kungariket som utropats den 1 december 1918 var inte nådigt mot kommunister och hela pariledningen flydde till Wien. Tito stannade kvar i landet och försörjde sig som maskinist. I klappjakten på kommunister lyckades Tito hålla sig undan länge. Han blev specialist på att byta identitet och lärde sig av skådespelarna i Zagreb att byta skepnad. Redan då uppträdde han gärna i solglasögon. Men åren 1929 till 1933 satt Tito i fängelse tillsammans med flera andra kommunister. Fängelset betecknade Tito som "vårt universitet". Fångarna tilläts att studera.

Få av 1900-talets politiker torde ha genomlevt ett så äventyrligt och farligt liv som Tito. Han deltog aktivt i två världskrig, och blev sårad i båda. Hans roll som partisanernas ledare får ett stort utrymme i boken och tillhör de mest dramatiska delarna. Att Tito lyckades överleva trots att tyskarna ständigt var honom i hämlarna känns nästan överkligt. Han hotades också av inre fiender cetnikarna, som periodvis bedrev ett regelrätt inbördeskrig, vilket även kroaterna gjorde. I Stalins efterlämnade korrespondens fanns ett brev från

Tito, där Tito vädjade till Stalin att sluta skicka agenter till Jugoslavien med uppdraget att mörda Tito. Om Stalin inte upphörde med detta hotade Tito med att skicka en agent till Moskva ”och det skulle bara krävas ett besök”.

Kumms skildring är kronologiskt upplagd och detta lämpar sig naturligtvis väl i en biografi. Vi får följa Tito som ung soldat och aktivist som partisanernas ledare, som marskalk åren 1945–1950 och slutligen som president, eller som Kumm vill kalla det ”Folkets diktator”, de sista 27 åren av sitt liv. Särskilt intressanta avsnitt är relationen till Sovjet, och rollen som de alliansfria staternas ledare. En roll som leder till livliga kontakter med ledare från väst och öst, Churchill, Nixon, Thatcher, Chrusjtjov, Bresjnev och många andra, till exempel Erlander och Palme. Kring Titos Sverigebesök 1976 finns en anekdot, förutom att Tito klämde sig i en bildörr, nämligen den att Tito och hans sällskap inte alls var nöjda med den kungamiddag som serverades. Den beskrivs i Titos kokbok, som naturligtvis också givits ut, som ”ganska knaper”.

Titos inrikespolitiska roll är naturligtvis också väl skildrad av Kumm. Hur han hanterade studentrörelsen i slutet av 1960-talet, som Tito tog kommandot över då han bejakade studenternas engagemang. Vad han däremot inte bejakade var de tendenser till nationell splittring som gjorde sig gällande när Jugoslavien hamnade i ekonomisk kris på 1970-talet. De som försökte slå sönder Jugoslavien behandlade Tito med hårda nypor med hjälp av sin effektiva säkerhetspolis, som leddes av Titos gamle vän och jaktkamrat Rankovic.

Problemet med att skriva om Tito handlar om att kunna skilja myt från verklighet. Detta gäller inte minst hans stormiga privatliv. Tito var ju föremål för både hyllningar och förtal. Den inre censuren satte stopp för alltför kritiska skildringar av ledaren. Björn Kumms material bygger mest på engelskspråkig litteratur, men också på en del nordisk. En del är översatt från serbokroatiska. Kumm är väl medveten om dessa problem. Han skriver exempelvis att om Titos tidiga liv är ”han själv den främsta, ibland enda källan”. En viktig källa är naturligtvis också Titos mångåriga medarbetare och senare kritiker Milovan Djilas. Han skrev bland annat den kritiska och avslöjande boken *Tito the story from the inside*, som gavs ut samma år som Tito avled. Många av källorna har producerats av journalister, som intervjuat Tito, och av politiker som träffat Tito, bland andra Tage Erlander.

Trots dessa källkritiska problem har Björn Kumm producerat en mycket läsvärd bok, som inte lämnar läsaren oberörd. Han tycks ha en god balans mellan hyllningslitteraturen och kritikerrösterna. Till förtjänsterna hör också ett omfångsrikt och synnerligen spännande bildmaterial. Boken kan varmt rekommenderas för den som vill få en gedigen bakgrund till Jugoslaviens sönderfall.

Samuel Edquist, *En folklig historia: historieskrivningen i studieförbund och hembygdsrörelse* (Umeå: Boréa, 2009). 474 s.

Inom ett större forskningssamarbete om historieskrivning hos olika svenska kunskapsförmedlare frågar Samuel Edquist efter "det ideologiska landskapet" hos en folkrörelseanknuten folkbildning. Edquist söker av ett brett material, bestående av studieplaner från Arbetarnas Bildningsförbund, Svenska Landsbygdens studieförbund eller Studieförbundet Vuxenskolan med flera, tidskrifter som *Studiekamraten*, liksom diverse lokalhistoriska skrifter. Han arbetar med en lång undersökningsperiod för att kunna urskilja likheter och skillnader.

Undersökningen tar sin början omkring 1920. Efter införandet av åtta timmars arbetsdag skall all ny fritid fyllas med nyttiga aktiviteter. Folkbildningens framstående personer konstaterade att folk i allmänhet var ointresserade av historia. Folkbildarna ansåg att det saknades ett identifikationsvärde i skolans undervisning. Läroböckerna var för abstrakta och deras orientering var ointressant. Redan här cementerades också den retorik som används när någon vill hävda att den akademiska vetenskapen misslyckas med att tilltala vanligt folk med sina objektiva sanningsideal och källkritiska normer. En lösning för folkbildarna var att ändra riktning från politisk historia till kulturhistoria, med fokus på arbetare och bönder. Under denna tidiga period, fram till 1945, breddade även släktforskning och hembygdsrörelse ut sig. Studiet av historia skulle alltså bli mer levande om det knöts till det som ligger nära.

Hur ska folkrörelse definieras i bildningssammanhang? Edquist själv inleder med att säga att detta är öppet för tolkning, men han finner en gemensam nämnare i frivilligheten. Att genom en sådan bred definition inkludera även hembygdsrörelsen i folkbildningen ger en spännande infallsvinkel, men medför samtidigt en lite problematisk avgränsning. Hembygds-kunskapen etablerades som skolämne, vilket ledde till en hembygdsrörelse som till stor del bestod av lärare. Hur kan man då särskilja skolan från folkbildning? Behövs en sådan åtskillnad? Samma kritik kan riktas mot att folkhögskolor inkluderas i undersökningen. Var går egentligen gränserna för akademi, skola och folkbildning?

Edquist följer trenderna och ser nya inslag komma och gå. Landsbygdens betydelse i urbaniseringens tidevarv, hur den historielösa förorten skall få en egen historia. Böndernas och arbetarnas historia förstärks med industriarbetarens, och historieskrivningen växlar mellan att vara av bevarande och förändringsinriktad karaktär. Under den andra undersökningsperioden, 1945–1965, ser författaren en kvantitativ nedgång för de historiska cirkelarna, men studieförbunden lyckades i alla fall att arbeta med lokalhistoria, något

som vare sig akademien eller skolan varit speciellt bra på i Sverige. Tiden från 1965 till 1985 präglades av historia underifrån. Edquist menar att akademien och folkbildningsrörelsen gick olika vägar allteftersom teorianvändandet tilltog inom vetenskapen. På samma gång växte studentgruppen som tog del av denna teorianvändning, vilket fick effekt även inom studiecirkelarna. Den sista perioden sträcker sig fram till millennieskiftet. Idag har alla rätt att tolka sin egen historia men nu ersätts termen allt som oftast med ordet kulturarv. Upplevelseindustrin har blivit stor, och kommunpolitiker och andra använder historia i marknadsföring av regionen. Detta får stor betydelse om känsloupplevelsen är målet för turisten, i jämförelse med museipedagogiska idéer med kunskapsförmedling som drivkraft.

Anmälan hyser stor tilltro till Edquist som historiker, och tvivlar inte på författarens tolkningar. Det är en välskriven och väl underbyggd undersökning. Det finns dock problem. Edquist brottas med konflikter som inte syns. Är konsensuskulturen i Sverige så total att det inte spelar någon roll vilken social grupp man tillhör, vilken politisk åskådning man har? Har alla inom folkbildningen varit så upptagna med att profilera sig gentemot akademien och den traditionella skolan, att det inte finns någon skillnad inom rörelsen? Genom att betona ett gemensamt kulturarv där alla svenskar var del av ett ansvarstagande, lagälskande folk producerades det Edquist benämner en "nationellt folklig historieskrivningstradition" (s. 88). Denna hegemoniskt folkliga kulturhistoria, med en klassöverskridande folklighet, handlar åter igen om definitionsfrågan om vem som tillhör detta "folkliga". Det anas att det finns motsättningar. De ideologiska grunderna till rörelserna hamnar ständigt i skymundan, trots författarens försök att dra fram dem. Denna önskan om samförstånd, där arbetare och bönder tillsammans fört nationen framåt utan krig och revolutioner, är enligt Edquist orsaken till att eventuella tvister inte syns. Edquist framhåller de pedagogiska skälen som rörelserna själva poängterar: att rörelserna har ett annorlunda kunskapsideal där framställningsformen gör historien mer levande i jämförelse med skolans dammiga narration. Edquist citerar gärna diverse manifest, men en lösning här hade varit att lyfta fram studiematerialen mer. Vad som skildras, och hur, styrs av vad som bedöms vara viktigt för just denna cirkel. Om pedagogiken inom folkbildningen har varit att i det lilla, lokala och närliggande få fram en historia som lättare möjliggör identifikation hade Edquist kanske tjänat på att dessutom diskutera biografigenrens ställning inom vetenskap och folkbildning. Eftersom folkbildningen fokuserar på bygdens män och kvinnor skulle hans spännande resonemang kring pedagogikens *och* ideologins betydelse för innehållet bli än mer tillspetsat.

Claes Bernes & Lars J. Lundgren, *Bruk och missbruk av naturens resurser: en svensk miljöhistoria* (Stockholm: Naturvårdsverket 2009). 304 s.

Miljöförändringar och uppkomsten av miljöproblem orsakade av människan utgör komplexa samband. I bred mening härrör dagens miljöproblem, inklusive klimatfrågan, från ekonomiska, tekniska, politiska, och demografiska förändringsprocesser som per definition är historiska. Att vi över huvud taget bedriver miljöpolitik idag – och på det sätt vi gör det – är ett resultat av en rad historiska händelser och beslut. Samtidigt som miljöpåverkan ökade i Sverige under 1900-talet, skedde en omvärdering av miljön på 1960-talet. Att miljöfrågan fick sitt genombrott i Sverige och andra västländer under 1960- och 1970-talen är visserligen känt. Mindre känd är den samlade bilden av vilka miljöförändringar som karaktäriserat den svenska miljöhistorien, samt hur, varför, när och i vilken omfattning de uppstått. För svenskt vidkommande har ett antal böcker och avhandlingar behandlat mer avgränsade miljöhistoriska problem och utvecklingslinjer. För första gången ges nu en samlad bild av den svenska miljöhistorien grundad på den kunskap som etablerats inom forskningen och vid svenska myndigheter sedan 1960-talet.

Claes Bernes och Lars J. Lundgren, som tillsammans författat boken *Bruk och missbruk av jordens resurser*, har gjort en viktig insats för att teckna den svenska miljöhistoriens komplexa utveckling. Claes Bernes är verksam vid Naturvårdsverket och Lars J. Lundgren är docent i historia, även han med ett förflutet vid samma verk. Lundgren och Bernes tar sig an ett längre tidsperspektiv och behandlar fler områden och dimensioner av den svenska miljöhistorien än tidigare. Jämfört med Lundgrens tidigare arbeten får framför allt förändringarna i själva naturmiljön en mer framträdande roll. Den tidsperiod som behandlas sträcker sig från istiden fram till idag med betoning på de senaste 100 årens utveckling.

I korthet behandlar boken den miljöförändring och miljöförstörning, som människan genom olika aktiviteter gett upphov till i Sverige. Samspelet mellan samhällsförändringarnas drivkrafter och miljöpåverkan utgör ramen för tolkningen. Det är också människans verksamhet som är utgångspunkten för bokens disposition, struktur och sakinnehåll. Många miljöfrågor är relaterade till flera samhällssektorer, problemkomplex och tidsperioder, men författarna har åstadkommit bra disposition för framställningen.

I bokens första del beskrivs och analyseras det tidiga jord- och skogsbruket samt jakt- och renskötselns påverkan på landskap och miljö. Tidsperspektivet är långt och tar avstamp i inlandsisens avsmältning. I denna del av boken diskuteras även naturskyddets uppkomst och betydelse, liksom friluftslivets utveckling.

Den andra delen behandlar hur olika delar av industrialiseringsproces-

sen ledde till vittgående miljökonsekvenser, både på kort och lång sikt. Huvudfokus ligger av förklarliga skäl på modern tid. Det är under 1900-talet som miljöpåverkan blivit som mest omfattande. Industriutsläpp, men också miljöpåverkan från växande städer, energisystem, transportsystem och hushållens konsumtion beskrivs och analyseras i särskilda kapitel. Trots att industrialiseringen och det moderna samhällets framväxt är skeenden med stor komplexitet, lyckas författarna peka på tydliga orsaks- och verkansamband mellan samhällsförändringarnas drivkrafter och de miljöproblem som uppstått – och delvis åtgärdats.

I bokens tredje och avslutande del, återkommer jord- och skogsbrukets omvandling, med fokus på hur de tidigare landsbygdsnäringarna kom att anamma industriella metoder. Här behandlas även fiskerinäringens industrialisering. I varje kapitel beskrivs miljötillståndets utveckling med hjälp av tidsseriedata och kartor. Även fotografier och målningar används genomgående i boken för att illustrera tidstypiska miljö- och samhällsförändringar.

Det är i många stycken fascinerande historier som behandlar alltifrån miljöfarliga utsläpp från det tidiga bergsbruket i Bergslagen, krafttag mot användning och utsläpp av kvicksilver under 1960-talet till sortering och återvinning av hushållssopor under 1990-talet. Man förvånas över de ibland snabba och kraftfulla åtgärderna när vissa miljöproblem väl identifierats och betecknats som allvarliga. Detta är tydligt i frågan om kvicksilver, försurning och bekämpningsmedlen som DDT och PCB under 1960- och 1970-talen. På andra områden tog det längre tid att åstadkomma förändringar, exempelvis inom skogsbruket, där de svenska virkestillgångarna utarmades under lång tid. Även om många miljöproblem har hanterats med relativ framgång, såsom punktutsläppen från industrier, kvarstår andra problem att lösa. Väg- flyg- och sjöfartstrafiken framstår som något av ett sorgebarn ur miljövardssynpunkt. Detsamma gäller delvis även fisket, jordbruket och annan markexploatering, inklusive skogsbruket, som bidragit till att den biologiska mångfalden idag är hotad på ett antal områden.

Boken är ett översiktsverk som ger en bred och informativ bild av den svenska miljöhistoriens utveckling. Dess främsta styrka är de unika data och statistiska material som visar på långsiktiga förändringar i det svenska miljötillståndet. Den är dessutom välskriven och utmärkt redigerad. Det mycket rikliga faktaunderlaget och det väl underbyggda sakinnehållet innebär att *Bruk och missbruk av jordens resurser* sannolikt blir en viktig referens för kommande fördjupande litteratur på området under många år framöver.

Umeå universitet

ANN-KRISTIN BERGQUIST